

De wederopbouw van kastelen en buitenhuizen na circa 1600; met centraal het Huis te Capelle bij Rotterdam

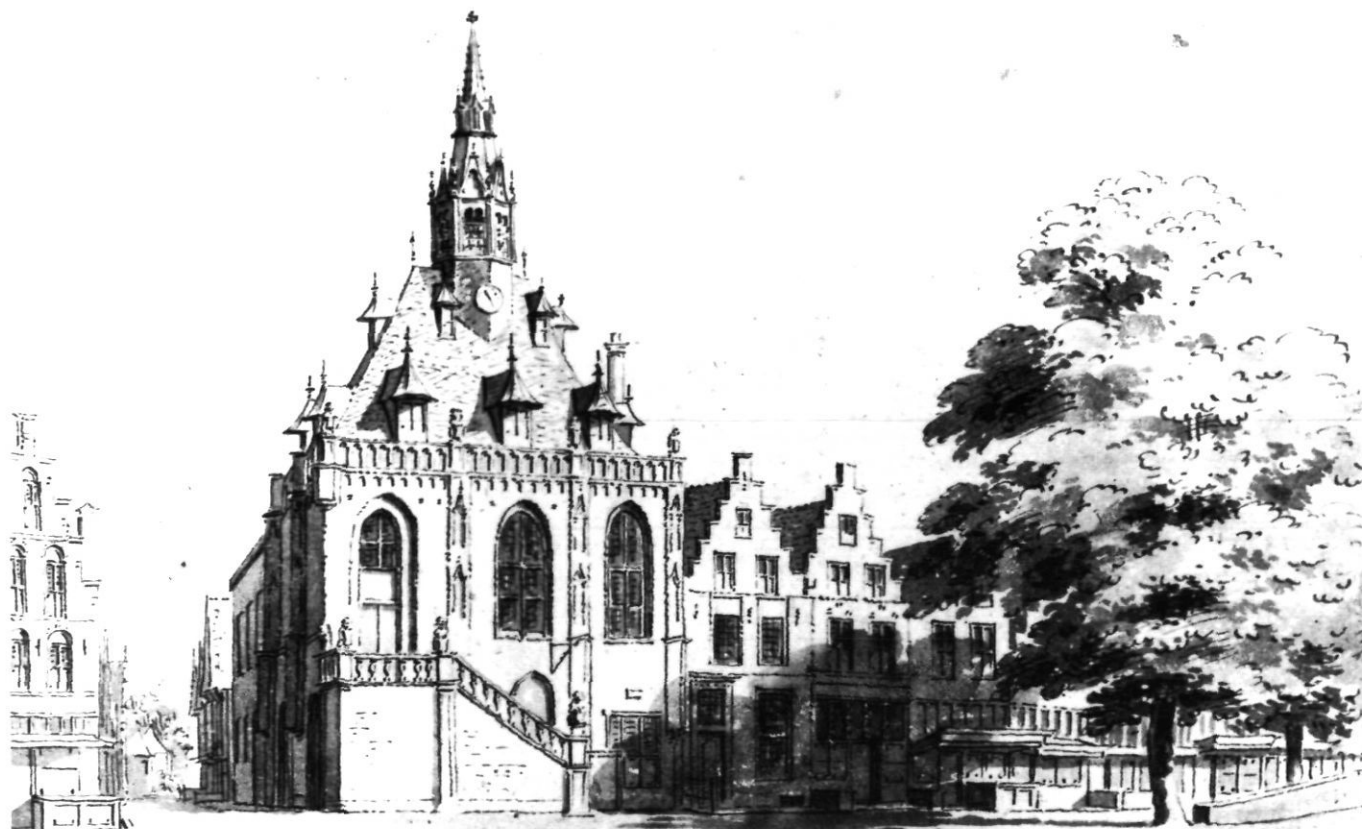
R. Meischke en H.J. Zantkuijl

Traditionele gevels en nieuwe daken (±1570-1630)

In de Tachtigjarige Oorlog die in 1568 begon, na een opstand tegen het Spaanse gezag, raakten de steden achterop en werd het platteland geteisterd. In de stad brak een architectuurloze periode van vrijwel 25 jaar aan. Buiten zou het bijna een halve eeuw duren eer de bouwkunst weer echt op gang kwam. Het is de vraag in hoever er in de grilige wereld van de wederopbouw buiten de steden enige ontwikkelingslijnen te trekken zijn. Aangezien de steden bij het herstel voorop liepen moet dit verhaal daar beginnen.

Het verlamdende conflict ontstond in een periode dat nieuwe

vormen zich aandienden en leidde meteen tot een verstarring in de architectuur. In de eerste vijftig jaar van de oorlog werden slechts de vele naast elkaar voorkomende gevelvarianties herhaald. Op één punt deed zich echter een nieuwe ontwikkeling voor: de invoeging van een lijst of goot tussen gevel en dak. Op de gevels had dit weinig invloed, op de daken veel. De nieuwe gevellijst bleef aanvankelijk beperkt tot spectaculaire gebouwen. Bij eenvoudige gebouwen kregen daken slechts een bescheiden overstek. In sommige gevallen werd daar een bak- of mastgoot onder aangebracht. Bij monumentale gebouwen in de middeleeuwen werden goten achter de gevel verborgen door deze boven de dakvoet op te trekken.

Afb. 1. Schoonhoven, raadhuis 1452. Tekening C. Pronk 1733. Middeleeuwse voorloper van het pronkdak. Met gootlijst zou het dak forser zijn en geheel zichtbaar (foto RDMZ)

Bij kastelen door middel van kantelen, bij raadhuisen door een borstwering of een opengewerkte balustrade en bij grote woonhuizen vaak met reeksen kleine dakvensters. Daardoor bleef de dakvoet uit het zicht en werd het aanzien van de gevels, in letterlijke zin verhoogd. Bovendien werden de dakvlakken van ouds opgetuigd met sierelementen als dakkapellen en kleine torens. Doordat die de gevelindeling volgden kwamen de daken in de ban van de gevels (afb.1).

Het nieuwe element in de architectuur, de stenen of houten gootlijst, was van deftige komaf. Het hoofdstel van de bovenste verdieping van het Colosseum te Rome was de stamvader. Dat was samengesteld uit een ver naar vorenstekende kroonlijst op forse consoles in het fries er onder. Dit samenstel kwam in de 15de eeuw in Italië in gebruik voor de bovenste lijst van belangrijke gevels.

De Italiaanse architect Sebastiaan Serlio (1475-1554) bracht dit element naar het noorden. Het diende daar niet alleen als gevelbekroning, maar als intermediair tussen de gevels en de hoge, noordelijke daken. Serlio nam deze lijst op in zijn reeks architectuurboeken waarvan het vierde deel als eerste werd uitgegeven in 1537 in Venetië. Twee jaar later volgde een vertaling te Antwerpen. Het zesde deel van deze serie, werd niet uitgegeven, maar was als gecopieerd handschrift in enkele kringen bekend. Daarin komt de klassieke lijst tussen gevels en hoge daken in veel variaties voor.¹ Serlio werkte na 1541 in Frankrijk aan Fontainebleau en het kasteel Ancy-le-France. Ook vandaar kan de Serliaanse gevellijst zijn weg naar het noorden hebben gevonden.

In 1560 deed die zijn intrede te Antwerpen bij het nieuwe raadhuis en in 1564 bij het Hansehuis. Ook het huis van de schilder Frans Floris uit 1566, een broer van de architect van het raadhuis, bezat een Serliaanse gootlijst tussen het zadeldak en de gevel.² Hier werkte ook Vredeman de Vries die in vele gravures, vooral in zijn *Architectura* van 1577 aan de verbreiding van dit motief bijdroeg.³

Ook in Amsterdam deed deze gevellijst zijn intrede. In 1563 bij de Waag op de Dam en het jaar daarop bij de Oudekerkstoren.⁴ Deze laatste bestaat nog en ook het bestek ervan is bewaard. De onderdelen werden kant en klaar geleverd door de Naamse steenhandelaar Koen van "Nuereberch".

Met de nieuwe gevellijst liepen de dakvlakken door tot voorbij de buitenkant van de muren. De kappen werden daardoor breder en hoger. Een dergelijk fors en geheel zichtbaar dak met de nodige versierselen op de juiste plaats wordt hier een 'pronkdak' genoemd. Deze daken werden nu vaak het opvallendste deel van een gebouw en kwamen het beste uit wanneer ze van de lange kant werden gezien. Die lange zijde mocht ook weer niet te lang worden en werd daarom onderbroken door een topgevel. Dergelijke topgevels aan de lange zijde van een schild- of zadeldak hebben nauwelijks een functie en zijn onafhankelijk van de hoogte en de helling van het achterliggende dak.⁵ Zij worden hier 'siertoppen' genoemd (afb.2).

In de eerste decennia van de Tachtigjarige Oorlog kwamen vrijwel geen luxe gebouwen tot stand.⁶ Van pronkdaken was nauwelijks sprake. Alleen het paleis van Willem van Oranje

Afb.2. Delft, Waterslootse Poort, stadszijde, voor de sloop in 1846. Nieuw bovenstuk (1593) op beschadigde stadspoort. Pronkdak met siertop en schoorstenen op nokpunten, de linker vernieuwd (foto RDMZ)

te Vlissingen uit 1581 was er een voorbeeld van.⁷ Dat was een sober, blokvormig bouwwerk met binnenplaats, zonder topgevels en met een duidelijke, omlopende gootlijst.

De moord op Willem van Oranje en de val van Antwerpen wekten veel beroering, eerst na de ondergang van de Onoverwinnelijke Vloot in 1588 kreeg de opstand een kans. Na ±1590 kwam er weer aandacht voor typisch stedelijke projecten, zoals stadspoorten en raadhuisen. Die moesten buitenstaanders overtuigen van de daar heersende welvaart. Particulieren volgden deze demonstratie van geloof in de toekomst in soberder vorm.

Natuurstenen gevels of -kozijnen pasten zij niet toe. In plaats daarvan gebruikten zij zwaar houten raamwerk. Dat verstevigde de dunne bakstenen gevels en kon in een vroeg stadium van het werk worden aangevoerd.⁸ Ook de natuursteenbanden en -blokjes zullen vlot leverbaar zijn geweest.

Locale variaties kwamen voor in de omlijsting van ramen, die soms in rodere steen werd uitgevoerd dan het gevelwerk. Dat leidde tot stedelijke bouwgewoonten of basisstijlen. Op het platteland werd dit gewone burgerwerk uit de steden in vereenvoudigde vorm nagevolgd bij de gevels van buitenhuizen en boerderijen.

Dit alles heeft weinig te maken met bouwstijlen of typen en meer met stromingen. Dat zijn navolgingen van composities of van onderdelen bij afzonderlijke gebouwen. Het was mogelijk dat men bij één gebouw elementen aan verschillende

andere bouwwerken ontleende. In het vervolg komen veel vormen ter sprake die van het ene object naar het andere werden doorgegeven.

Stadse pronkdaken, hun ornamenten en schoorstenen (±1590-1620)

Veel steden waren ±1590 reeds in bezit van nieuwe vestingwerken. Die waren door de stadsbesturen uitgevoerd, in nauw overleg met adviseurs in dienst van de Staten van Holland. Bij de stadspoorten en overheidsgebouwen die hier op volgden lijkt een soort overheidsstijl te zijn ontstaan. Daarbij kwam na een afwezigheid van 25 jaar de Serliaanse gootlijst opnieuw aan de orde. Die was opgebouwd uit drie delen: architraaf, fries en kroonlijst en kon, op de architraaf na, ook worden uitgevoerd in hout. Bij eenvoudige gevels liet men de architraaf weg. Een houten goot op klossen bleef over.⁹

De invloed van dit thans zo gewone element was groot. De daken hadden er een bredere basis door gekregen. De dakvlakken waren groter geworden en kwamen meer in het zicht. De reeds in de middeleeuwen geliefde ornamenten als dakkapellen, windvaantjes en ijzeren decoraties op de nok bleven in gebruik.

Aan de schoorstenen werd echter meer aandacht besteed. Die werden tot nu vaak gecombineerd met de buitenmuren. De pijpen kwamen dan bij de dakvoet uit en dat gaf problemen met de nieuwe gootlijst.

Reeds in het, in handschrift bekende VIde deel van Serlio kregen de hoge schoorstenen een monumentale vorm.¹⁰ Als gevolg van de symmetrisch ingedeelde plattegronden stonden de lange pijpen in paren op het dak, zij het soms op vreemde plaatsen. Vredeman de Vries ging in zijn *Architectura* nog verder en ontwierp schoorstenen op de nok die op torentjes leken.

Toplocaties waren de hoekpunten en het midden van de nok. Daarop volgde een symmetrische plaatsing op de nok. Soms kwam die uit de plattegrond voor, maar zo niet dan waren er hulpmiddelen. Door middel van enkele loze pijpen kon men eveneens symmetrie bereiken. Ook kon er worden 'gesleept'. Daarbij leidde men de rookkanalen op de zolders schuin omhoog, ondersteund door een houtconstructie. Dit was alleen mogelijk door het gebruik van kleine, harde baksteen. Dit sleepwerk lijkt voortgekomen uit een primitieve bouwwijze, maar het wordt pas voor het eerst gesignaleerd bij belangrijke gebouwen kort voor 1600.¹¹

Te Delft werd de in 1572 beschadigde en verlaagde poort over de Binnenwatersloot in 1593 voorzien van een nieuwe opbouw, die diende voor de rechtspraak van Delfland. Dit is tot nu het eerst bekende voorbeeld met schoorstenen op de hoeken van de nok. Er zal wel enig sleepwerk aan te pas zijn gekomen. Zowel aan de land- als stadskant was hier een siertop.(afb.2).¹² De Blauwpoort te Leiden, waarvan het steenwerk in 1603 werd ontworpen door de handelaar in Naamse steen Coenraad van Neurenburg, bezat hoge schoorstenen op de hoekpunten van het pronkdak. Zij zullen evenals de middentoren op een houtconstructie in de kap hebben

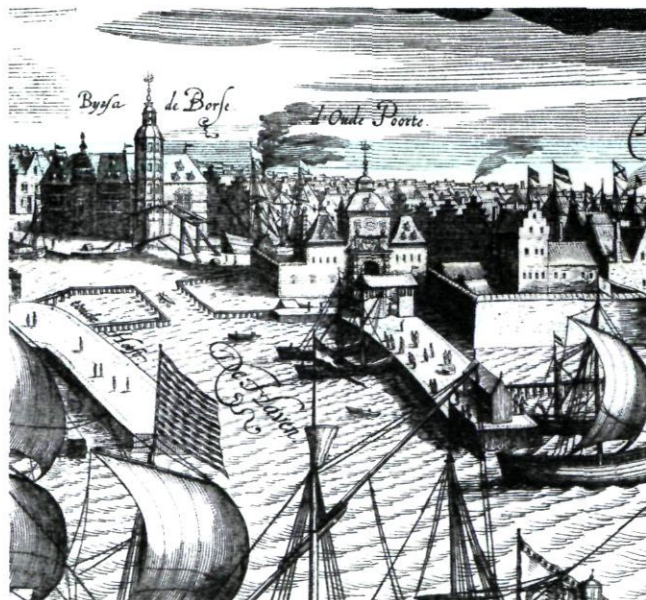
gerust.¹³ Bij het raadhuis van Bolsward uit 1614, waarbij opzet ontleend is aan de Architectura staat het slepen van rookkanalen vast.¹⁴

Vroege pronkdaken kwamen voor in enkele vestingsteden, zoals in het strategisch gelegen Gorkum. Het eerste was de uitbreiding van het raadhuis in 1591.¹⁵ De Dalemse poort en de grote toren van het tolhuis, volgden in 1598.¹⁶

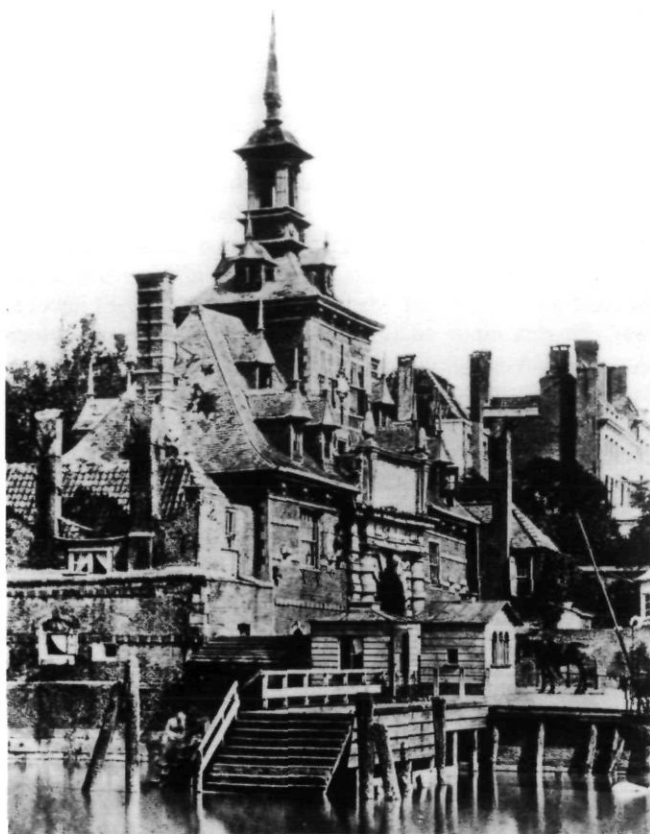
Ook Vlissingen stond vanwege zijn belangrijke vesting in de belangstelling van Den Haag. Het nieuwe raadhuis waaraan men in 1594 begon kreeg het wapen van de Markies en Stadhouder, toen nog Graaf Maurits in de geveltop. Het gebouw was een verkleinde en verbeterde uitgave van het beroemde Antwerpse voorbeeld, en werd gesierd door een pronkdak waarbij de schoorstenen als gevolg van de symmetrische plattegrond een goede plaats op de nokken kregen.

Rotterdam werd kort voor 1600 uitgebreid met nieuwe havens aan de kant van de Maas. Daarbij kwamen enkele nieuwe bolwerken en overheidsgebouwen tot stand. In 1598 waren dat een opvallende stadspoort en een beursgebouw. Die zijn afgebeeld op de stadsplattegrond van 1599 en een prospect van de stad van de zijde van de Maas uit 1615 (afb.3).¹⁷ Het beursgebouw bestond uit drie lage vleugels om een binnenplein, voorzien van omlopende daken met dakkapellen en een gootlijst op klossen. Deze galerijtjes met pronkdaken, vormden een bouwvorm die voor marktgebouwtjes algemeen ingang zou vinden. Aan de voorgevel was een siertop en bij de hoek een hogere toren voor de beursbel.

Voor Oude-Hoofdspoort werden reeds in 1594 'patroonen' getekend, mogelijk in verband met de aanleg van de havenmond en een bastion. In 1597 werd de fundering aangelegd en het jaar daarop het poortgebouw opgetrokken. Het bestond

Afb.3. Rotterdam, ingang nieuwe havengebied. Detail uit stadsprofiel van P. Serwouters (1615). Oude-hoofdspoort en Beurs, beide uit 1598. Beurs met drie lage galerijen, een siertop boven de ingang en een hoge toren bij de hoek.

Afb. 4. Rotterdam. Oude-Hoofdspoort aan de Maas (1598), met rechts Haringvliet Zz. Poorttoren met aan weerszijden brede wachtlokalen. Ver uitstekende gootlijsten geven grote pronkdaken. Laaggeplaatste schoorstenen. Poort uit de steenhandel (Gemeente Archief Rotterdam)

uit een bescheiden toren met bredere wachtlokalen aan weerszijden (afb.4). De ver uitstekende gootlijsten leidden ook hier tot forse daken die het gebouw domineerden. De natuurstenen poortdoorgang met het balkon voor trompetters zal bij een grote steenleverancier zijn besteld. Een eender portaal kreeg de poort te Schoonhoven uit 1601.

In 1607 verreezen er te Rotterdam nog twee gebouwen met pronkdaken: de Oostpoort en de achtergevel van het Raadhuis aan de Kaasmarkt, beide uit 1607 (afb.5). Deze bezaten een duidelijke blokvorm en in eerste aanleg geen schoorstenen op de nok.¹⁸ Amsterdam dat zich pas in 1578 bij de opstand aansloot kwam laat aan het pronkdak toe. Na de Beurs van Hendrick de Keyser uit 1608 volgden een aantal marktgebouwtjes met pronkdaken.¹⁹

Te Haarlem volgde op de Waag uit 1598 eerst bij de nieuwe vleugel van het raadhuis in 1620 een bijzonder fraai pronkdak met een groot overstek op lange consoles en veel dakkapellen.

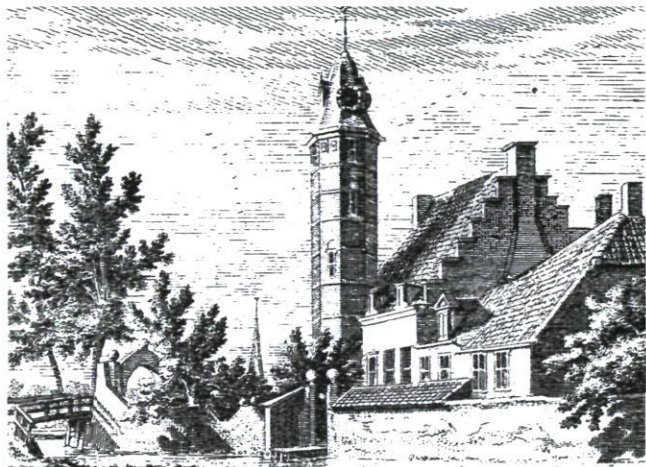
De eerste fase van het herstel op het platteland (±1590-1610): grillige composities, topgevels en siertorens

De stedelijke opbloei was de motor achter het herstel van de buitengebieden. Uit angst voor vijandelijke invallen wachtten

Afb. 5. Rotterdam. Raadhuis, achtergevel aan de Kaasmarkt (1607). Pronkdak met gootlijst en bescheiden siertop. Schoorstenen in de goten. Galerij voor de rechtspraak. Getekend met behulp van plattegronden uit 1781 en oude afbeeldingen (GAR)[schaal 1:±275]

de stedelingen lang met investeringen buiten de nieuwe wallen. Daar waren talrijke afgebrande kerken, verwoeste kastelen en verkommerde dorpen. De opleving begon aarzelend, vermoedelijk met het herstel van kastelen en buitenhuizen. Zij vormden de centra van het lokale gezag. Vaak ging de herbouw bij stukjes en beetjes zoals bij de Binckhorst in Rijswijk.²⁰ Daardoor is er van de eerste fase van het herstel zo weinig overgebleven. Bij veel vroeg herbouwde huizen lijkt een vast plan te hebben ontbroken. Het enige element van aanzien waren de hoog opgetrokken achtkante traptorentjes die op een willekeurige plaats tegen het huis lijken te staan. Zij hadden soms zelfs geen functie voor het bereiken van de verdieping. Zij zijn typerend voor de eerste fase van de wederopbouw. Een voorbeeld was het Huis Hoorn bij Rijswijk dat bij een bocht van de Schie was gelegen. (afb.6).²¹ Dergelijke torentjes kwamen ook in de steden voor, bij grote woonhuizen en bijzondere gebouwen.²² Bij kastelen vielen zij, zo zij er al waren, nauwelijks op. Nieuwe kasteelillussies kwamen bij de vroege wederopbouw weinig voor.²³ Waarschijnlijk trad het herstel op het platteland het eerste op in gebieden die ver van mogelijke oorlogshandelingen verwijderd lagen, zoals de duinstreek en de Hollandse eilanden. Een vroeg herstel toonde het kasteel Warmond bij Leiden (1590-94).²⁴ Het nog bestaande, geheel herbouwde Huis te Rhoon, heeft met zijn drie evenwijdige beuken de structuur van een stadshuis.²⁵ De voorste beuk draagt een bescheiden siertopje met het jaartal 1596 boven de ingang. De achterste en breedste beuk bevatte beneden de grote zaal en boven een Roomse kerkzaal. Er zijn twee uitgebouwde muurtorentjes waarin secreten waren ondergebracht. Op de tekening van Roghman

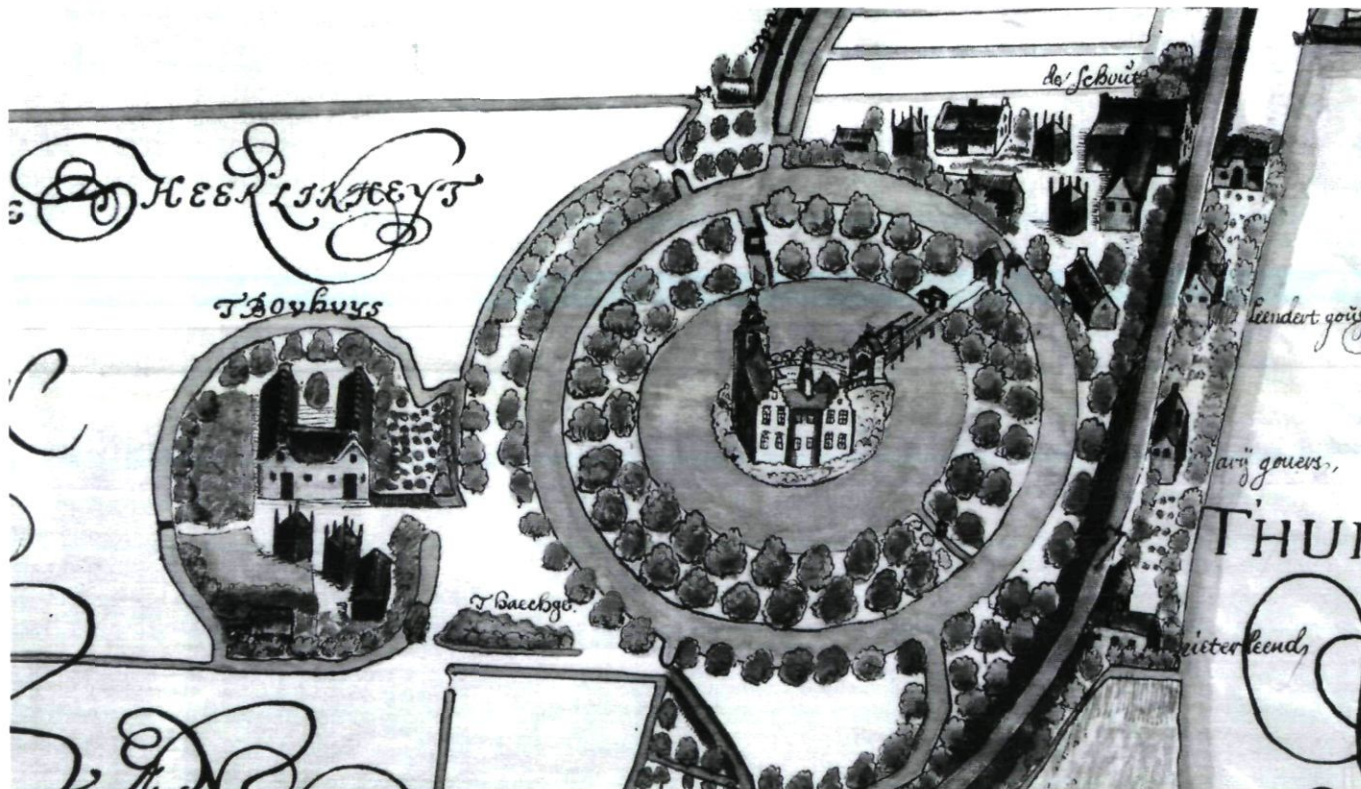

Afb.6 Rijswijk, Huis Hoorn. Laag woonhuis met hoge toren als representatief element (*Verheerlijkt Nederland*, 454)

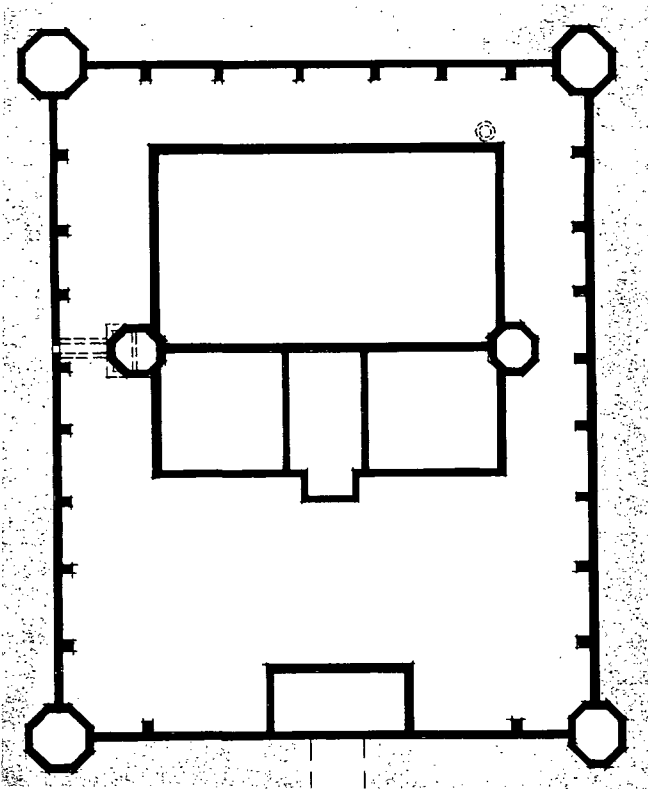
(1647) staat op het voorplein voor de ingang een grote boom. Ten noorden van Den Haag verrees in 1596 een nieuw buiten, het Huis ter Noot, eveneens driebeukig van opzet.²⁶ Te Teylingen werd de oude donjon voorzien van een nieuwe kap en werd in 1601 een groot tweebeukig huis op de voorburcht gebouwd.²⁷ De herbouw van het kasteel Groot Poelgeest ten oosten van Leiden in 1606 kreeg een rijk gedetailleerde topgevel aan de korte zijde van de hoofdvlugel. Aan de lange

zijde was daar een groep van drie siertoppen, waarvan de middelste het grootste was, zoals bij de nieuwe gevel van het Leidse raadhuis.²⁸ In al deze gevallen is de relatie met de stedelijke bouwkunst duidelijk, zij het in een versoberde vorm. Tijdens dit ontluikende herstel gingen de oorlogslasten zowel op Spanje als de Nederlanden steeds zwaarder drukken. In het voorjaar van 1607 werd de strijd niet hervat, maar ging men aan een wapenstilstand denken. Op 9 april 1609 werd een bestand gesloten dat twaalf jaar zou duren.²⁹ De toegenomen veiligheid op het platteland bracht de wederopbouw in een versnelling. De geconfisceerde goederen van de uitgeweken adel konden nu worden verkocht. Dat bracht een aardverschuiving in het grondbezit te weeg, waarbij veel bezittingen in handen kwamen van vermogende stedelingen. Geruïneerde kastelen werden hersteld als buitenhuis of gingen als bouwval te gronde.³⁰

Slechts van een enkel project zijn die omstandigheden bekend. Dat is het kasteel van Capelle dat herbouwd werd door de Rotterdamse koopman Johan van der Veken (1549-1616).³¹ Hij kocht, met het sluiten van het Bestand in 1609 de heerlijkheden Capelle en Nieuwerkerk van Jean de Ligne, graaf van Aremberg. In de acte van belening door de Staten van Holland in 1610 is er wat gebouwen betreft sprake van “de plaats van de hofstede van Capelle aan den IJssel met de boomgaard, singels en grachten die ertoe behoorden”, en “de woning die genoemd werd Het oude Hof, ten noorden van de Hofstede”.³² De bijbehorende landerijen besloegen 144 morgen.³³

Afb.7. Deel van kaart Heerlijkheid Capelle, 1611. Nieuw huis op het oude kasteel eiland. Westgevel, hier de voorzijde, met twee topgevels en tussenlid met torentje. Grote toren achter de noordvlugel. Zuidoosthoek mogelijk onvoltooid (GAR)

Afb.8. Summiere plattegrond van de opgraving uit 1965. Grondslag van westvleugel uit 1610. De torentjes in de zijgevels, het rechthoekige kasteleiland met hoektorentjes en poortgebouw zijn uit 1617 (Dienst gemeentewerken Rotterdam)[schaal 1:475, oostzijde boven]

Het hart van beide Heerlijkheden, het Huis te Capelle was al voor de oorlog verdwenen en de herbouw verliep in twee fasen die elkaar snel opvolgden. Er wordt hier dan ook gesproken van Capelle I en II. Het eerste project was een huis uit het eind van de eerste fase van de wederopbouw, Capelle II een hoogtepunt uit het midden.

De nieuwe eigenaar was een zoon van een grossier in haring te Mechelen. Omstreeks 1580 vestigde hij en zijn Antwerpse vrouw, Maria Quinget, zich te Rotterdam. Zij bleven daar hun katholieke geloof trouw. In 1591 stierf Maria Quinget, vijf dochters en een zoon achterlatend. Johan van der Veken kwam tot uitzonderlijke rijkdom. Zijn broer die ook naar Holland was gekomen werd protestant en burgemeester van Den Briel.

De Rotterdamse Van der Veken bezat contacten in hoge bestuurskringen, zowel in Holland als in de Zuidelijke Nederlanden. In 1604 kocht hij te Parijs van Philips Willem, de katholieke gebleven oudste zoon van Willem van Oranje, een deel van de Triangelpolder bij Steenberg. Sindsdien kon hij de titel Heer van Triangel voeren. De heerlijkheden Capelle en Nieuwerkerk die hij op zestigjarige leeftijd verwierf lagen slechts acht kilometer ten oosten van Rotterdam.

Van der Veken woonde sinds 1593 aan de Hoogstraat Nz. ten oosten van de Doodkistensteeg. In 1624 werd zijn huis door

de erven verkocht aan het Hoogheemraadschap Schieland dat er tot 1662 gevestigd bleef. De stadsk kaart van 1626 toont een voor Holland zeldzaam huistype met een achterplaats en een vijf vensters breed, dwarsgeplaatst voorgedeelte. Dat had een siertop in het midden, een ingangsportaal rechts en een hek langs de stoep.³⁴

Ten westen van de steeg stonden twee brouwerijen, de Drie Akeren en de Dubbele Arend, van de stank daarvan had men in de omgeving last. Deze bedrijven waren onderling gescheiden door de Dubbele Arendsteeg.³⁵ De woonhuizen ervan namen minder ruimte in beslag dan de bedrijfsgebouwen zodat er aan de Hoogstraat nog enkele panden tussen beide brouwershuizen stonden. Van beide gevels bestaan tekeningen.³⁶ De gevel van het westelijke brouwershuis droeg in de top een Dubbele Arend en boven de voordeur een afgehaakt alliantiewapen met jaartal 1634. Nog steeds wordt deze gevel aangezien voor het Schielandshuis en daardoor ook als het huis van Van der Veken beschouwd.³⁷ Een misvatting die na een bestaan van anderhalve eeuw onuitroeibaar schijnt.

Een kasteel uit de eerste fase van het herstel, Capelle I

Van der Veken kan de herbouw van Capelle al in 1609 hebben aangevat. Dat blijkt uit twee kaarten van dit gebied. In oktober 1608 droeg het Hoogheemraadschap Schieland de landmeter Floris Balthasarsz op een kaart van het Waterschap te maken. Deze, gegraveerde kaart kwam begin 1611 gereed en toont op de plaats van het verdwenen kasteel Capelle twee concentrische grachten.³⁸ Op het kleine kasteleiland zijn alleen bomen aangegeven, terwijl bij andere dorpen op deze kaart wel ruïnes staan afgebeeld.

Een tweede kaart van Floris Balthasarsz, nu in opdracht van Van der Veken, betrof de heerlijkheden Capelle en Nieuwerkerk. Deze, getekende kaart draagt eveneens het jaartal 1611. De metingen voor dit beperkte, op groter schaal weergegeven gebied, kunnen in de zomer van 1611 zijn afgerond. Alle gebouwen, ook boerderijen, zijn op deze tweede kaart afgebeeld.³⁹ In de twee zomers, tussen het veldwerk van de eerste en tweede kaart, blijkt een nieuw huis te zijn verrezen (afb.7). De opgraving naar het kasteel Capelle in 1964/65 bracht ook enkele resten van funderingen van het herbouwde huis aan het licht.⁴⁰ In de daarvan gepubliceerde, schematische plattegrond zijn delen uit twee, snel op elkaar volgende bouwcampagnes verwerkt tot de grondslag van één huis dat in die vorm nooit heeft bestaan (afb.8).

De summiere plattegrond suggereert een tweebeukig huis waarvan de achterste beuk de onwaarschijnlijke breedte van tien meter heeft. De westelijke, smalle beuk van de plattegrond was oorspronkelijk de achterkant van Capelle I en herkenbaar aan de iets naar voren springende middenruimte. Deze middenruimte en de voorsprong kloppen niet met de voorgevel van Capelle II (afb.15). Ook kan de voorsprong in het midden van deze gevel niet uitgelegd worden als een stoep. Daarbij zou de hoofdmuur hebben doorgelopen en de stoep een aparte, lichtere fundering hebben gekregen. De funderingsresten van de westvleugel zijn onmiskenbaar van Capelle I. Tijdens de opgraving vroeg men zich af of de muurtoren aan

de noordzijde en de beerput daaronder niet later waren aangebracht. Het riool wees echter uit dat de beerput en de ommuring van het kasteleiland gelijktijdig waren. Dat de toren en de ommuring beide jonger waren, werd niet overwogen.⁴¹

Rond het kleine kasteleiland van Capelle I was een dubbele omgrachting die een grote oppervlakte innam (afb.7). Die diende tevens als berging van boezemwater. Een voorburch ontbrak. Ten noorden van het kasteleiland lag "T Bovhuys". Aan de oostzijde van de kasteelplaats was een driehoekig grondstuk, tussen de buitenste ringgracht en de dijk. De grote boerderij met bijgebouwen en drie hooibergen was het huis van de Schout. Daar aan grensden steenovens en droogvelden voor baksteen. Van dit rommelige voorerf voerde een korte en een lange brug naar het kasteleiland. Zowel aan het begin als aan het eind daarvan stond een poortgebouwtje.

De hoofdvleugel van het huis was aan de noordzijde. Daarachter stond een forse toren met bovenin een uitzichtkamer en een sierlijk topje. Van der Veken kan veel van dit soort achtkante torens gekend hebben. Maar één daarvan was hem al heel vertrouwd, de toren van de Rotterdamse Beurs (afb.3). De traptoren van Capelle I en die van de Beurs lijken volgens de afbeeldingen veel op elkaar. Beide stonden tegen de buitenkant van het gebouw, dicht bij de meest in het oog lopende hoek. Dat leverde een makkelijker aansluiting op aan de verdieping en de zolders dan een plaats op de hoek zou hebben gegeven. Vermoedelijk bevatte de toren van Capelle een aparte trap naar de kerkzaal, die vanaf het begin op de verdieping van de noordvleugel was ondergebracht. Daar beneden lag de grote zaal van het huis. Aan de voorzijde bevatte deze vleugel nog een zijkamer.

Op de noordvleugel sloot een dwarsgeplaatste vleugel aan, bestaande uit twee vertrekken met verschillende kappen. In het midden was een lage dwarskap met dakruiter. Aan het eind van de dwarsvleugel was een korte kap, op vrijwel vierkante grondslag. De nok daarvan liep evenwijdig aan die van de noordbeuk zodat aan de westzijde een topgevel was. De westgevel bezat zo een monumentale opzet van twee topgevels en een bindend element daartussen. Omstreeks 1600 was dit een gangbare compositie.⁴²

Het uitspringende middengedeelte lag blijkens de opgraving in het midden van de westgevel en niet precies in de as van de aansluitende middenruimte. Mogelijk diende dit als een soort rechthoekig uitgebouwde traptoren. De middenruimte kan een voorhuis zijn geweest, dat toegankelijk was vanaf het voorplein aan de oostzijde. De kamer aan de zuidkant bezat een ongebruikelijke korte kap die iets breder was dan diep. Dat roept de vraag op of het huis in 1611 reeds voltooid was. Het lijkt dat de zuidoosthoek nog gebouwd moest worden. Gezien de plaats van de brug naar het kasteleiland was dit het laatste deel van het werk dat aan bod kwam. Bij een eventuele voltooiing van de zuidoostzijde zou het huis een rechthoekige of U-vormige plattegrond hebben gekregen.

Misschien was het Capelle op de kaart van 1611 nog niet voltooid of had Van der Veken besloten het werk te staken. De dood van zijn enige zoon in 1610 ontnam de grondslag aan de

onderneming. Zijn vijf dochters trouwden met mannen uit betere milieus dan er te Rotterdam te vinden waren. Twee schoonzonen kwamen uit de zuidelijke Nederlanden en waren katholiek, twee anderen kwamen uit de Haagse bestuursfamilie Van Aerssen en waren protestant. Die beloofden eventuele kinderen katholiek te doen opvoeden.

De kinderen van Van der Veken hadden geen herinneringen aan het huis. Er was ook weinig van te maken. Het was onmogelijk in dit boezemgebied een tuin aan te leggen. Er was geen ander vermaak dan vissen, jagen of rondjes lopen op de boomsingel tussen de grachten. Het was geen gezocht gebied zoals de duinstreek en naar bezoek van Rotterdamers zag de familie niet uit.

Op 2 januari 1614 maakte Van der Veken zijn definitieve testament waaruit de moeilijke positie van Capelle bleek. De vierde dochter Barbara zou dit bezit wel op zich willen nemen. Zij huwde als laatste in 1613 met de uit Antwerpen afkomstige, zeer vermogende handelaar in juwelen Jan Baptist 't Kind van Rodenbeke en vestigde zich in Den Haag.⁴³ De Heerlijkheid Capelle zou worden geschat en in hun portie ondergebracht. Wanneer zij dit niet zouden aanvaarden of de andere takken zich er tegen zouden verzetten moest dat alles worden verkocht en de opbrengst worden gedeeld. Tegen deze achtergrond lijkt een voortijdige afronding van het werk niet onwaarschijnlijk. Capelle I was een groots opgezet project dat door de landmeterskaart uit 1611 bekend bleef. Door de uitbreidingen die veel van de vroege huizen kort daarop ondergingen is deze bron voor de kennis van de eerste fase zeer belangrijk.

De eerste buitenhuizen met pronkdaken (±1615)

In de geschiedenis van de Nederlandse architectuur was een zo belangrijk onderdeel als het buitenhuis bijna vijftig jaar uitgeschakeld, terwijl het elders het voornaamste hoofdstuk uit dit tijdvak was. De architectuur bleef hier nog lang verschanst binnen de vestingwallen van de steden. Alleen de grote steenleveranciers konden met kant en klare gevels of onderdelen te hulp schieten. Een ander facet dat een rol ging spelen was de plattegrond van grote woonhuizen en daarvoor kwam de hulp van nog verder weg.

In zijn zesde boek gaf Serlio, kort na 1541, een eerste aanzet tot een Europese huistypologie. Daarin omschreef hij enkele opvallende vormen: Franse huizen bestonden uit lange vleugels met een rij aaneensluitende vertrekken. Italiaanse huizen bezaten een middenhal of -gang met kamers ter weerszijden. Zij waren daardoor blokvormig. Bovendien hadden zij een volledige verdieping, terwijl de Fransen de bovenste vertrekken in de kap onderbrachten en voorzagen van reeksen dakvensters boven de goot.⁴⁴

Daarnaast was er nog een kleiner huistype van een min of meer vierkante vorm, met drie of vier aaneensluitende vertrekken zonder verkeersruimte in het midden. Deze aanleg kon zich uit een donjon door middel van deelwanden hebben ontwikkeld, maar ook uit een bescheiden kern door aanbou-

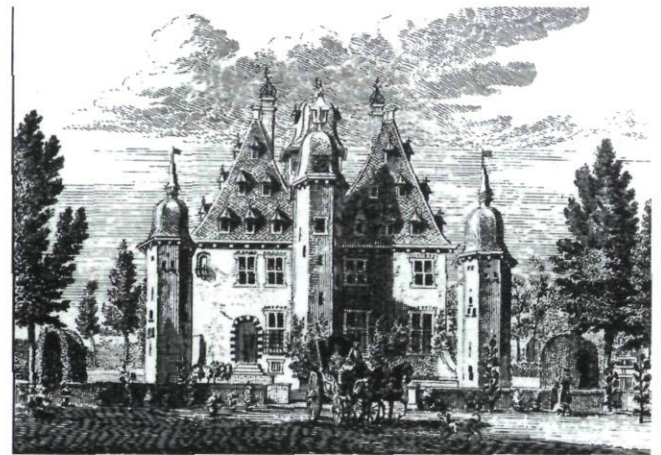
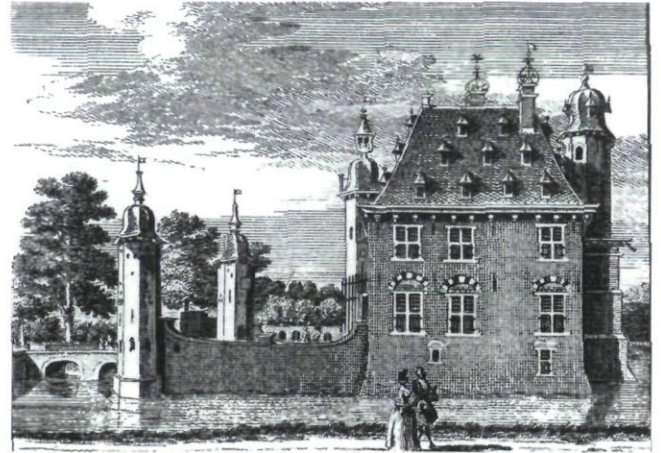
Afb. 9. Kasteel Bouvigne bij Breda. In 1611 in laatste fase afgerond door de eerste raad van Philips Willem, Prins van Oranje. Pronkdak met hoektoren en oorspronkelijk nog een tweede toren op ingang (ansichtkaart)

wen. Deze vorm was geschikt voor kleine kastelen en leende zich voor een indrukwekkend dak.⁴⁵

In de Noordelijke Nederlanden ontbrak tot 1625 een leidinggevend hof. In plaats daarvan lijkt een groep vooraanstaande opdrachtgevers uit de toppen van verschillende, gefortuneerde kringen de leiding te hebben genomen. Daar ging men een eigen weg en maakte het alom gevolgde voorbeeld van Amsterdam weinig indruk.

Naar de adviseurs van deze veronderstelde kopgroep kan men slechts gissen. De grote steenhoudersfirma's die bij monumentale stedelijke bouwwerken veel invloed hadden stonden hier buitenspel. Metselbedrijven volhardden in het ouderwetse burgerwerk. De timmerlieden, die als constructeurs en uitvoerders op de bouwplaats de grootste taak hadden, waren meer ingenieurs dan architecten. De verbreiding van het pronkdak buiten de steden zal vooral van de opdrachtgevers zijn uitgegaan.

Een belangrijk gebouw uit dit milieu is het weeshuis te Buren, dat in 1613 door Maria van Nassau werd gesticht. De

Afb. 10. Huis Voorn, ten westen van Utrecht. Vernieuwd na verkoop in 1615. Schoorstenen op binnenmuren (Verheerlijkt Nederland, 94,95)

plattegrond ervan is volkomen gelijk aan een voorbeeld van Serlio's Franse model.⁴⁶ Dit weeshuis bestaat uit een enkele, lange vleugel van 45 bij 8 meter en bezit een pronkdak met een overstekende gootlijst. Op de nok staan een dakruiter en twee, als gevolg van de plattegrond symmetrisch geplaatste schoorstenen. Verder zijn er fraaie dakkapellen en ijzeren nokversieringen.

De als architect aangeduide beeldhouwer Adriaen Frederiksz van Oudendijk uit Utrecht ontving 90 gld in 1613 voor verschillende "patronen ende beworpen" voor het weeshuis. Ook kreeg hij 5 gld als "architekt" voor "patronen" voor de toren van het raadhuis. Vermoedelijk had hij meer klandizie in deze kringen want in 1614 verhuisde hij naar Den Haag.⁴⁷ Daar wordt zijn naam genoemd bij een uitbreiding van het huis Wassenaar van Duivenvoorde op de hoek van de Kneuterdijk en het Lange Voorhout uit 1621. Ook dat bezat een fraai pronkdak.⁴⁸

Het Huis Bouvigne bij Breda is een ander voorbeeld uit dit milieu (afb.9). De huidige blokvorm is het eindproduct van enkele verbouwingen. Het huis werd in 1611 door de adellijke familie Van Brecht verkocht aan Ridder J. Baptist Keermans.

Die zal met een verbouwing zijn begonnen want hij verkoopt het huis voor het dubbele bedrag in 1614 "om schult" aan Philips Willem, Prins van Oranje, van wie hij de Eerste Raad was.⁴⁹ Die kan het werk voltooid hebben voor hij in 1618 overleed. Daarna kwam dit huis met de Bredase bezittingen en de prinselijke titel aan zijn halfbroer Maurits. Die liet in 1621 een kaart van dit landgoed maken. Daarop prijkt het voltooide huis met de hoge zeskante hoektoren en een tweede, nu verdwenen toren boven het ingangsportaal.⁵⁰ Het huis met een grondvlak van 15,75 bij 13,25 meter bevat vier aaneengesloten ruimten. Het is gedekt met een flauwhellend, overstekend dak met twee rijen dakkapellen. De schoorstenen spelen geen rol in de compositie.

Het huis Plettenburg bij Jutphaas werd in 1596 gekocht door Nicolaas de Malapert, een rijke protestant uit Antwerpen, die eerst naar Bremen was uitgeweken. Vermoedelijk heeft hij het huis in 1613 vervangen door een grandioze nieuwbouw. Daarvan werd gezegd dat er "geen schoonder huys in het Sticht, jae geheel Holland, gesien is". De Malapert stierf in 1615 en dat kan de reden zijn geweest dat het huis niet werd voltooid. Het bestond uit een samenstel blokvormige bouwlichamen met pronkdaken, dakkapellen en hoge schoorstenen bij de nokpunten. Aan een der lange zijde was een kleine siertop.⁵¹

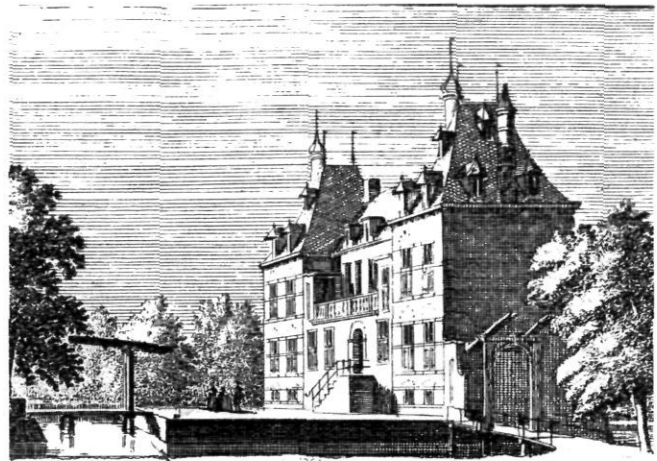
Het Huis Voorn aan de Leidse Rijn ten westen van Utrecht werd in 1615 gekocht door Cornelia de Malapert, echtgenote van Jacob Godin (afb.10).⁵² Bij de verbouwing na deze aankoop werd het huis een rechthoek van 20 bij 14 meter, waarbinnen vier ruimten waren. Het werd gedekt door twee gelijke pronkdaken, met aan de zichtbare zijden drie rijen dakkapellen boven elkaar. Aan de voorzijde stond een kleine achtkante toren, aan de achterkant was een uitgebouwd vertrekje met een toren er boven. Voor het huis was een plein met twee hoektorentjes en een poort.

Het huis Klein Poelgeest bij Koudekerk was een verwoest kasteel dat in 1614 werd aangekocht door een lid van de Leidse magistraat, die er ruim 20 jaar eigenaar van bleef.⁵³ Hij zal het huis hebben herbouwd, waarbij aan de achterzijde een oud gedeelte bewaard bleef. Er kwam een monumentale voorkant met twee gelijke paviljoens, die door een vleugel waren verbonden. Ook hier was een op het huis aansluitend, omgracht voorplein (afb.11).

Het is opvallend dat alle huizen van deze groep ontstaan zijn uit enkele verbouwingen waarbij het pronkdak tot de laatste fase behoorde. Omdat men daarbij terwille van de eenheid aansloot bij ouder gevelwerk bleven de gevels ouderwets.

Capelle II, een vroeg buitenhuis met pronkdak (1617)

Na de dood van Johan van der Veken, op 26 augustus 1616 kwam het bezit aan het echtpaar Joan Baptiste 't Kind en Barbara van der Veken. Het werd daarna geheel verbouwd. Op 14 oktober 1618 kon hun eerste zoon, te "Capel" worden gedoopt.⁵⁴ De moeder overleed bij de geboorte van een tweede zoon in 1620 en de vader stierf in 1625. Een verbouwing daarna kan worden uitgesloten. De vroege datering van Capelle II wordt bevestigd door een tekening van Roghman

Afb. 11. Klein Poelgeest bij Leiden. Nieuwe voorzijde na 1614, twee hoekpaviljoens en tussengalerij. Ronde schoorstenen, vrij geplaatst (Verheerlijkt Nederland, 269)

uit 1646. De voorgevel gaat daar, net als te Rhoon, schuil achter hoog opgeschoten bomen op het voorplein dat bij de grote verbouwing werd aangelegd.

Beide heerlijkheden vererfden in 1625 op de zesjarige Pieter. Toen deze in 1641 stierf kwam alles aan zijn zuster Catharina, die sinds haar huwelijk in 1642 in het Waalse deel van de Zuidelijke Nederlanden woonde.

Na de dood van Catharina in 1666 werd het bezit aan de stad Gouda verkocht. In 1681 ging het huis, zonder de heerlijke rechten, over aan de Rotterdamse familie Groenhout. Het kon nu alleen nog door zijn architectuur zijn hoge afkomst bewijzen. Het bleef in deze familie en werd als zoveel buitenverblijven in 1795 gesloopt.

De nieuwe eigenaar van 1616 moest als juwelier tonen dat edelstenen rijkdom brengen en zijn nieuwe kasteel moest dat uitstralen.⁵⁵ Bovendien was de zuidoosthoek niet afgebouwd en kunnen er problemen zijn geweest met de grote toren.⁵⁶ Door de verbouwing ontstond een vierkant huis met een grondvlak van $\pm 18 \times 19$ meter. Het was daarmee groter dan Bouvigne of Voorn. Het eiland kreeg nu een rechthoekige vorm met een voorplein en toegang aan de westkant. Het werd omgeven door een muur met vier hoektorentjes waarvoor de grote toren uit 1610 werd gesloopt. Het vernieuwde huis kreeg een gesplitst pronkdak met een middentoren.

Van Capelle II is zoveel bekend dat het getekend kan worden (afb.12). De opgraving bracht de hoofdlijnen van de plattegrond aan het licht. De plaats van schoorstenen en vensters blijkt uit de topografische tekeningen en verraadt de indeling. Een beschrijving van het inwendige vult dit aan.⁵⁷

Een eerste blik op de achterkant van het huis na de verbouwing geeft een tekening van de Rotterdamse historicus Jacob Kortebrant uit 1752. (afb.13). Een schilderij van kort na de voltooiing zal het voorbeeld zijn geweest. Mogelijk heeft er een soortgelijk portret van de voorkant bestaan. Een schets-tekening van Kortebrant kan daarop wijzen (afb.14).⁵⁸

Eerst in 1734 werd het huis, naar de werkelijkheid afgebeeld

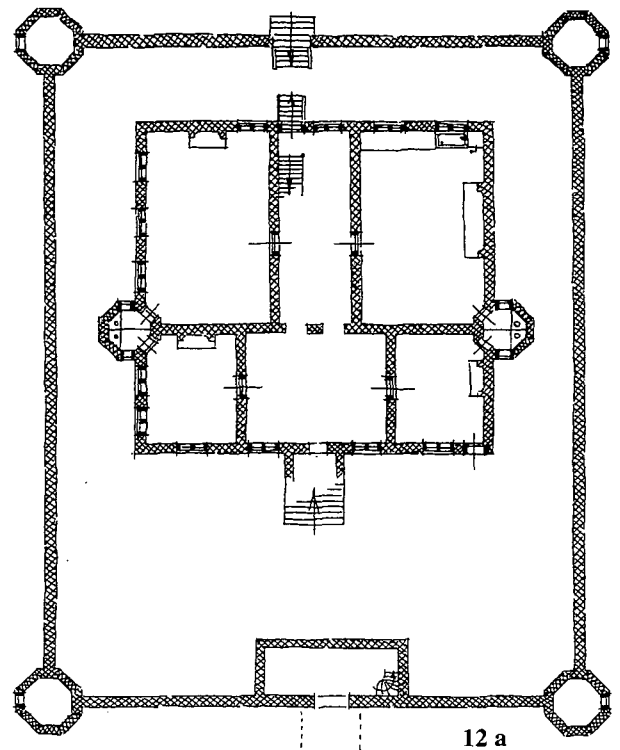
door Abraham de Haan de Jonge (afb.15). De schoorstenen staan nog op hun oude plaats. De kruiskozijnen zijn schuiframen geworden en alleen in de achtergevel is er een venster bij gekomen. In de noordgevel heeft het middelste venster van de grote zaal een balkon gekregen. Het bovendeel van de muur om het eiland is afgebroken en door een heg vervangen. Buiten de gracht staat een nieuw koetshuis.

Ook Jacob Kortebrant maakte in 1737 enkele tekeningen van het huis in de toen bestaande vorm. Daarbij werd de voorgevel frontaal afgebeeld als op een bouwkundige tekening, de omgeving is van een hoger standpunt genomen (afb.16). De perspectief van de kademuren is gericht op de wijzerplaat van de toren. Boven de goot is een sierstuk aangebracht. Als dagelijkse ingang diende een deurtje in het onderhuis, uiterst rechts. De ophaalbrug en het poortgebouwtje hebben plaatsgemaakt voor een vaste brug. Waar deze op het voorplein aansloot droegen twee pedestals dezelfde wapendieren als bij het sierstuk. In de slotgracht zijn een paar fonteinen geplaatst. Op de meer schematische tekening van de achterzijde staan in de verte de weggedachte bomen van het voorplein er nog fier bij. Aan de noordzijde is de brede binnengracht deels aangeplempt en aangelegd tot siertuin.

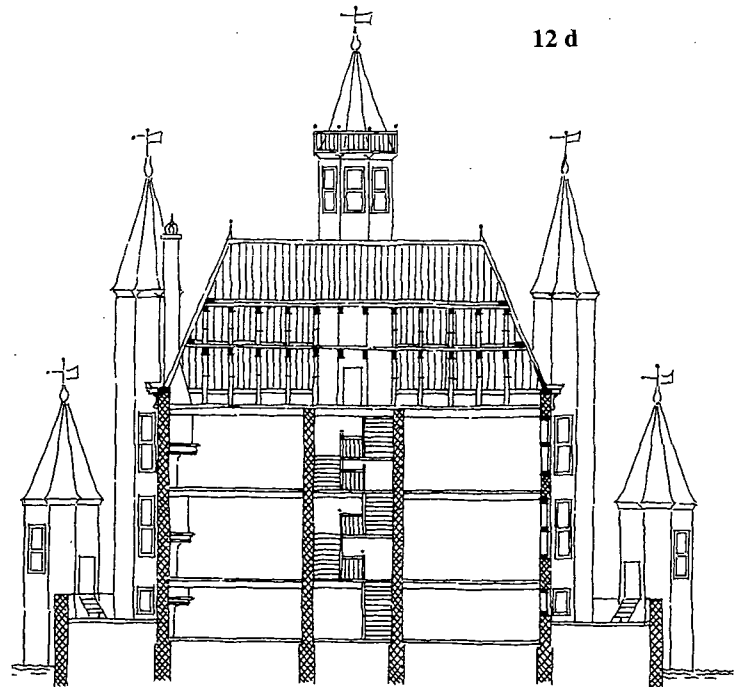
In de nu tot voorgevel geworden westzijde blijkt het uitspringende middenstuk te hebben plaats gemaakt voor een recht gedeelte. Vermoedelijk is de gevel daarbij grotendeels vernieuwd. De vensterbogen van hoogrode steen waren aangepast aan het oudere gevelwerk.⁵⁹ Het ingangsportaal zal bij een steenhoudersfirma in Rotterdam of Gouda zijn besteld. In de nieuwe gevelgedeelten aan de zuidoosthoek waren vensters en schoorstenen geplaatst zoals dat het beste uitkwam. Het dubbele pronkdak was indrukwekkend. De onderste zolderverdieping strekte zich uit over het gehele huis. Daarboven splitsten zich de hogere zolders en gingen twee kappen apart omhoog. Daartussen rees een toren op die de bekroning van de gehele compositie vormde. De twee muurtorens namen een middenpositie in tussen de hoofdtoren en de vier hoektorentjes van het kasteleiland.⁶⁰ Het omlopende terras was opvallend en zeldzaam. De hele compositie had een enigszins centraliserend karakter.

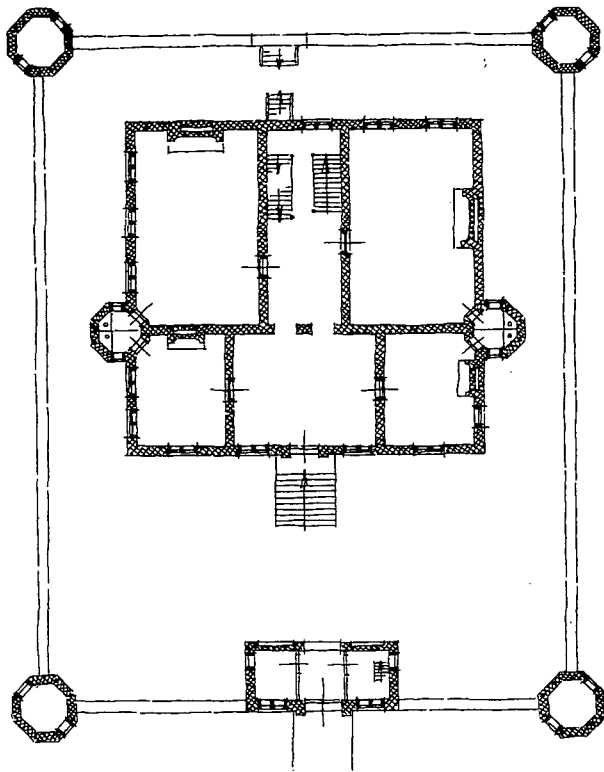
Behalve het bijzondere dak en de torentjes bezat Capelle II nog een verassend element: de Italiaanse plattegrond.⁶¹ Bij een beschrijving van het inwendige somt Kortebrant de belangrijkste ruimten op.⁶² Hij begon zijn tocht op het voorplein en na de stoep te hebben beklommen betrad hij "een zeer groot voorhuis" dat de halve diepte van het gebouw innam "en ruim zoo breed" was. Recht tegenover de ingang waren twee 'verwulfd' bogen, hetgeen een typisch 17de eeuwse afsluiting van een voorhuis is. Daardoor kon men naar 'de grote trap' en de 'verdere vertrekken' gaan.

Bij de grote huizen van het Rotterdamse havengebied, die in hoofdzaak van na 1675 dateerden, waren ruime bordestrappen algemeen. Een 'grote trap' moet voor Kortebrant wel heel bijzonder zijn geweest. Daarom lijkt het waarschijnlijker dat de trap van Capelle achter in de gang lag dan rechts daarvan. Kerkgangers konden dan door de achterdeur van het onderhuis rechtstreeks doorklimmen naar de kerkzaal.⁶³

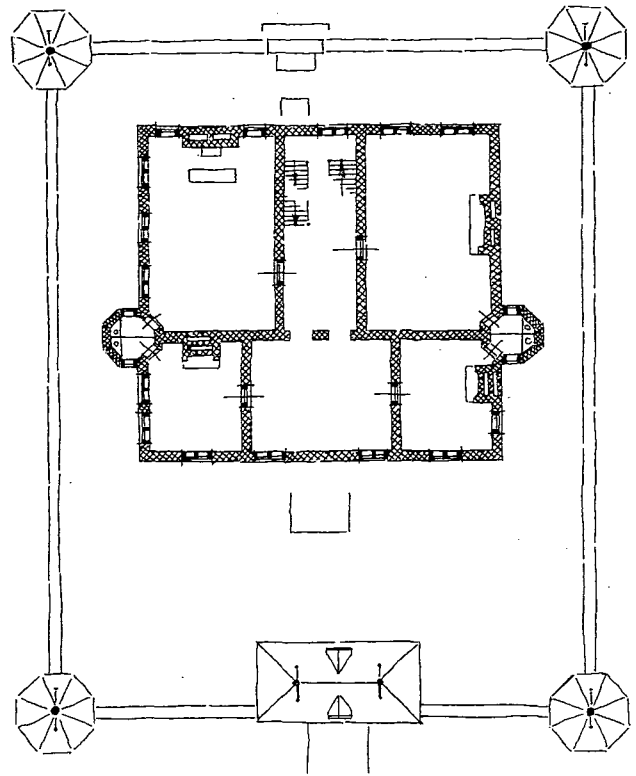

Afb.12. Reconstructie Capelle II. Toestand na 1617 [schaal 1:475, oostzijde boven]. 12a Onderhuis; 12b Hoofdverdieping; 12c Eerste verdieping; 12d Dwarsdoorsnede vlak achter de achtergevel; 12e Langs doorsnede.

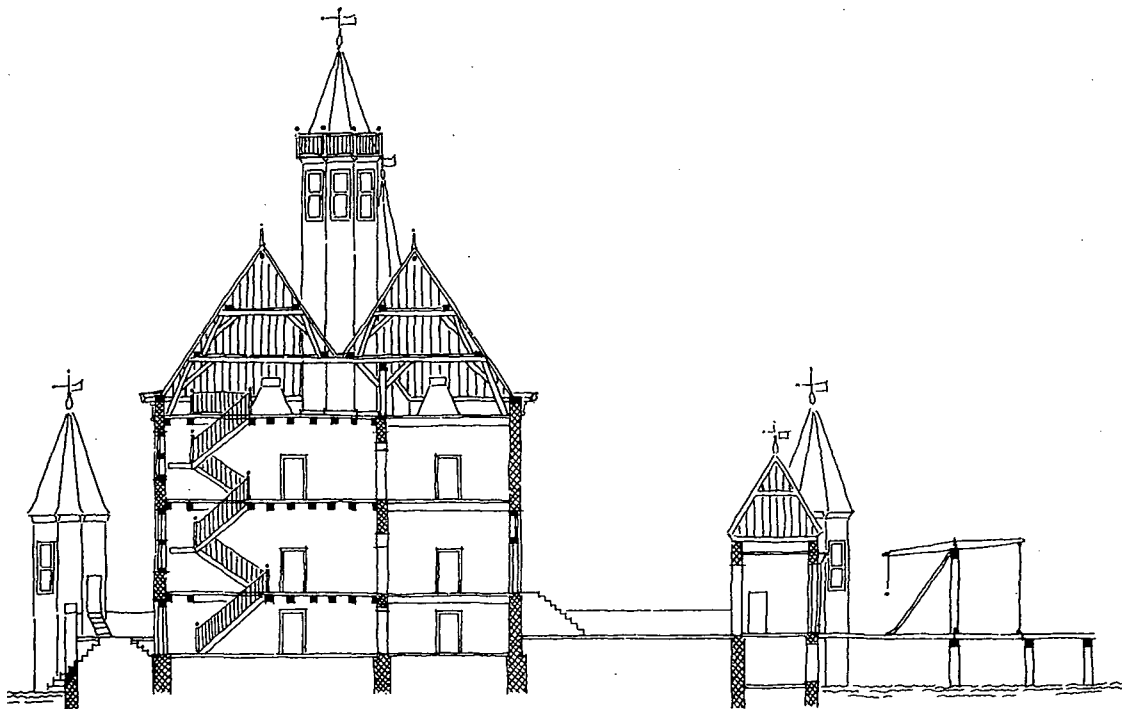

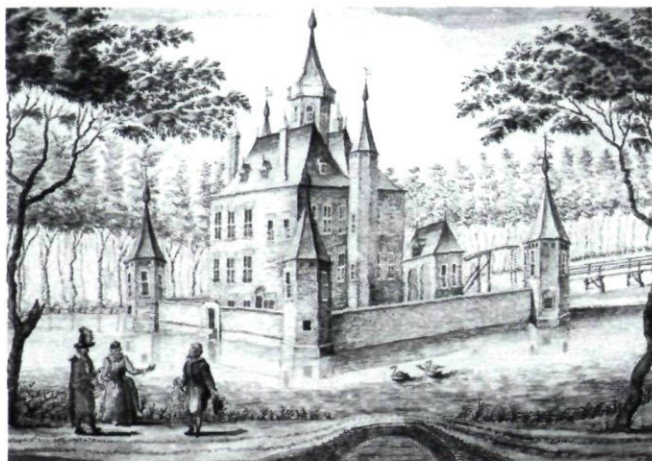
12 b

12 c

12 e

Afb.13. Capelle II, van uit noordoosten. Huis met eerste bewoners (1617-1620). Naar oudere afbeelding. Blokvormig huis met pronkdak en zeven torentjes, vrije schoorsteenplaatsing (I. Kortebrant, 1752; GAR; RISCH CD 97-13)

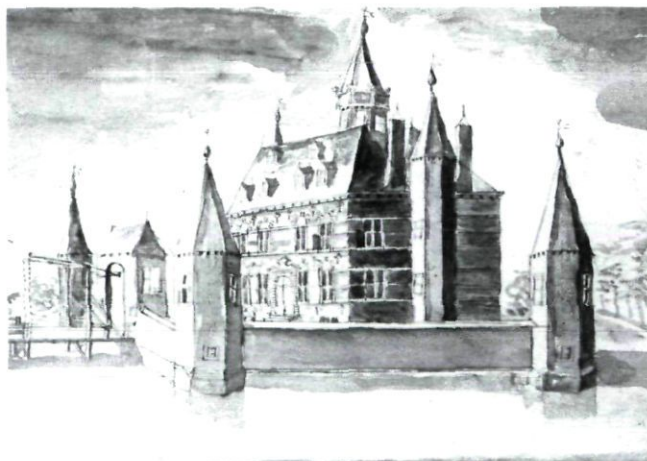
Aan weerszijden van het voorhuis was een 'zysalet'. Achter het zijvertrek aan de noordkant was "eene uitmuntende ruime zael".

Op de verdieping, in het vertrek boven de grote zaal "bespeurt men noch de merkteekenen dat het weleer voor een Roomsche kerk gedient heeft". Het vertrek daar tegenover, "aan de zuidoostzyde van het Huis is met vele schilderyen versiert, zynde afbeeldingen van de Heeren en Mevrouwen van dit Slot waer onder Johan van der Veecken en zynen Priester".

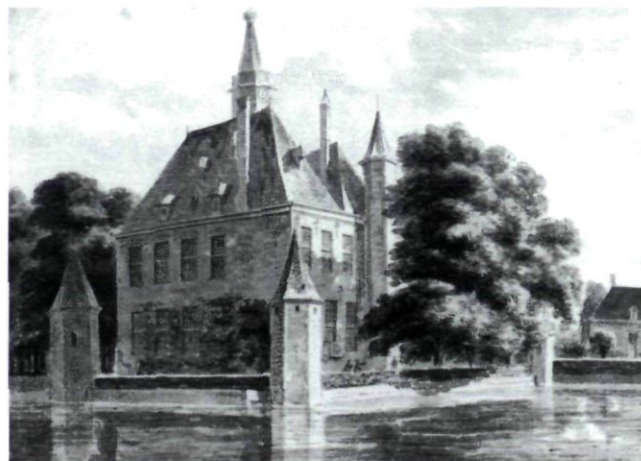
Deze opvallende plattegrond toont een barokke inslag met een looplijn die een reeks op elkaar afgestemde ruimten verbond. Het Huis ten Bosch te Maarssen uit 1628 heeft dezelfde indeling als Capelle.⁶⁴ Maar die gaat daar samen met een klassicistische gevel en is daardoor minder verrassend.

Hoogtepunt en naspel

Het belangrijkste kasteelproject van de wederopbouw was het

Afb.14. Capelle II, van uit zuidwesten. Getekend naar oudere afbeelding (I. Kortebrant, 1756; GAR; RISCH CD 97-14)

Afb.15. Capelle II, van uit noordoosten door A. de Haen jr. 1734. Schoorstenen op oude plaats. Kruiskozijnen werden schuiframen. Nieuw raam in oostgevel, balkon aan noordgevel. Ommuring kasteeliland verlaagd, nieuw bijgebouw (GAR; RISCH CD 96-99)

Huis Honselaarsdijk van Frederik Hendrik. Deze heerlijkheid had behoord aan de familie De Ligne. Met het nieuwe huis werd in 1621 een begin gemaakt binnen een oude ringburcht. Het bestond uit een middenpaviljoen van $\pm 16 \times 14$ meter dat een grote zaal en trap bevatte. Daaraan grensden twee zijpaviljoens van $\pm 13 \times 8$ meter met elk twee appartementen boven elkaar en torentjes op de hoeken. Deze eerste vleugel was op zich al een bruikbaar jachthuis (afb.17). De pilasterorden en het grote fronton van het middenpaviljoen waren opmerkelijk.⁶⁵ Ook bij Honselaarsdijk volgde snel een tweede fase. In 1625 werd het vergroot met drie vleugels om een binnenplaats en twee hoekpaviljoens aan de achterzijde. Mogelijk is de liefde voor het pronkdak bij de opdrachtgever aangewakkerd door de grote Parijse voorbeelden, maar de uitwerking was door en door Hollands. Dat blijkt uit de raamvorm, de hoektorentjes en het slepen van vele schoorstenen naar de juiste punten.

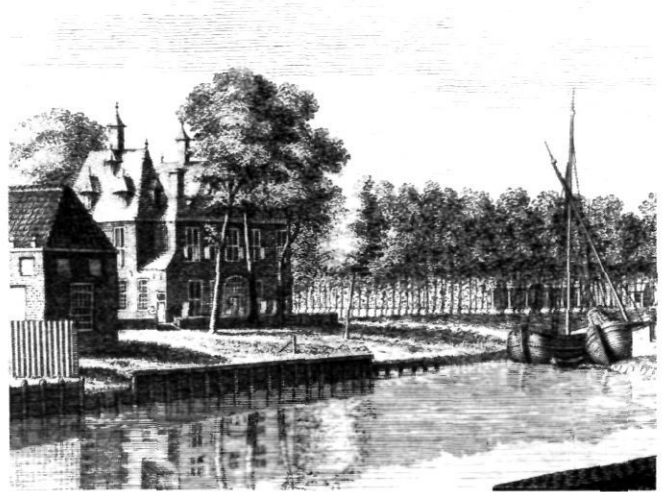
Afb.16. Capelle II. Voorplein van hoog standpunt gezien. Opzetstuk boven gootlijst. Nieuwe brug en verlaagde ommuring. Bovendeel bomen weggedacht. Toegang onderhuis rechts (I. Kortebrant, 1737. GAR; RISCH 97-15)

De in 1621 hervatte oorlog verliep slecht voor de Republiek en ook de handel leed veel schade. Aan de reeks monumentale buitenhuizen uit het Bestand kwam een einde. De bouw verliep opnieuw in kleine gedeelten waarbij pronkdaken op afzonderlijke vleugels werden geplaatst.

Het Hof te Vlaardingen was het centrum van de heerlijkheid Vlaardingerringambacht (afb.18,19). Die werd in 1612 door de Amsterdammer Pieter Gerritsz van Ruytenburg gekocht van Jean de Ligne.⁶⁶ Hij stichtte een buitenplaats aan de oostzijde van de haven. Een kaart van Floris Balthasarsz uit 1619 toont daar een klein huis in een grote tuin.⁶⁷ Ook hier volgde spoedig een tweede fase. Een gravure uit 1748 toont een groter huis dat was samengesteld uit twee vleugels met pronkdaken en schoorstenen in het midden van de nok.⁶⁸ De hoofdvingel bezat geen onderhuis en slechts een lage verdieping.⁶⁹ In het midden was een rondboogvormige ingang. De bogen boven de vensters en de muurankers zijn het gewone traditionele werk.

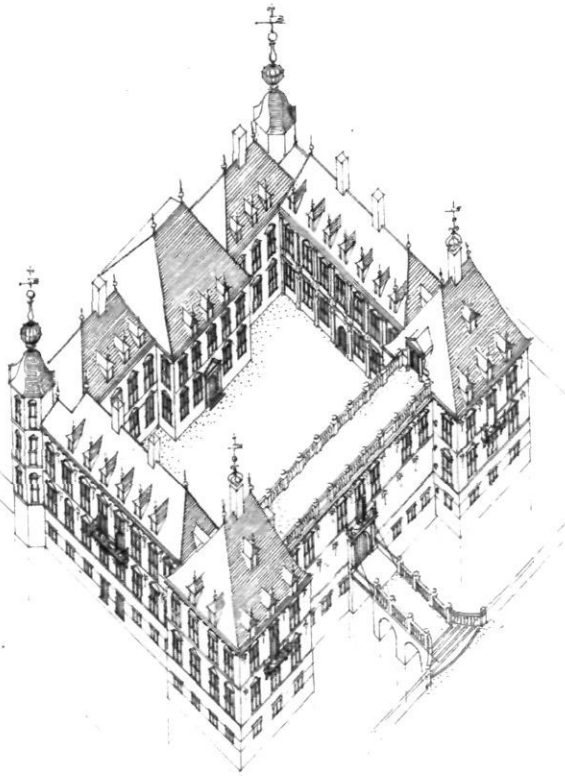
Geleidelijk durfde men weer grotere projecten aan en greep daarbij terug op enkele bijzondere voorbeelden uit de periode van het Twaalfjarig Bestand. Zo lijkt het huis Plettenburg bij Jutphaas met zijn grote blokvormige, vleugels nagevolgd bij een aantal buitens om Den Haag.

Een daarvan was het Huis ter Horst te Voorschoten dat in

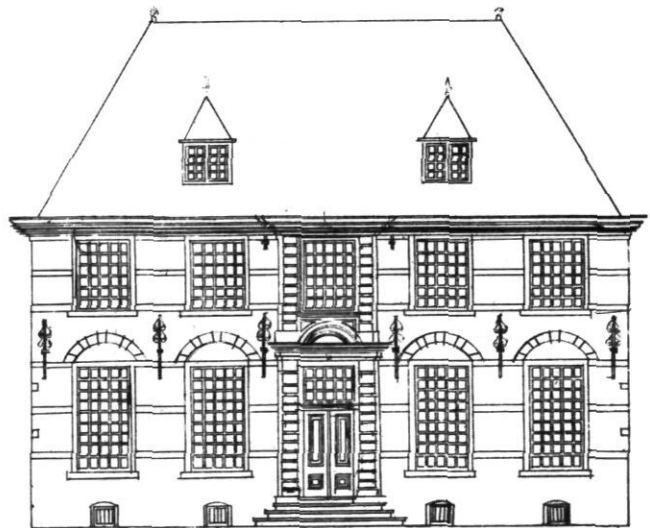

Afb.18. Het Hof te Vlaardingen (±1625). Gedeelte gravure van J.C. Philips (1748) naar C. Pronk (1743). Twee vleugels met pronkdaken. Entree met houten pui in grote boog.

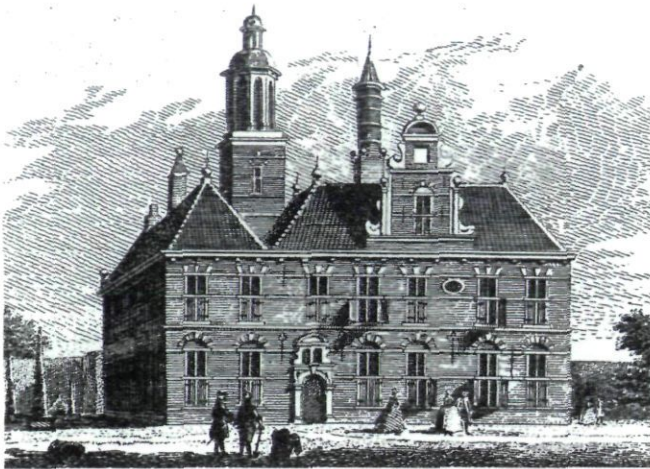
1615 door Pieter Gerritsz van Ruytenburg werd gekocht van Claude Lamoraal de Ligne (afb.20). Via het huwelijk van zijn dochter kwam het in 1631 aan zijn stadgenoot Reynier Pauw, die door zijn lidmaatschap van de Hoge Raad in Den Haag woonde.⁷⁰ Mogelijk heeft dit echtpaar Ter Horst vernieuwd. Het werd een samenspel van enkele blokvormige bouwlichamen, met een hoge vierkante toren. Opmerkelijk was de grote, torenvormige schoorsteen in het midden van het dak van het hoofdblok. Een dergelijke opzet werd ook nagevolgd bij Ter Werve te Voorburg en het gelijknamige huis te Rijswijk. Het kasteel Duivenvoorde bij Wassenaar kreeg in 1632 zijn huidige vorm (afb.21). De drie paviljoens zijn zo geplaatst dat

Afb.17. Kasteel Honselaarsdijk bij Naaldwijk van Frederik Hendrik. Links boven de wegzijde, met drie pronkdaken en twee hoektorentjes (1621). Drie achtervleugels en twee hoekpaviljoens uit 1625 en 1628 (reconstructie R.M., tekening R. Roijaards-ten Holte)

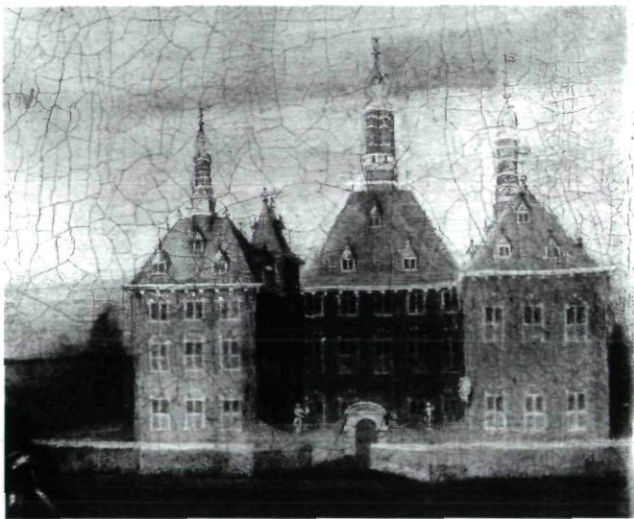
Afb.19. Het Hof te Vlaardingen. Restant hoofdvleugel met 17de-eeuwse vensterbogen en muurankers (opmeting Gemeentewerken Vlaardingen, ±1925)

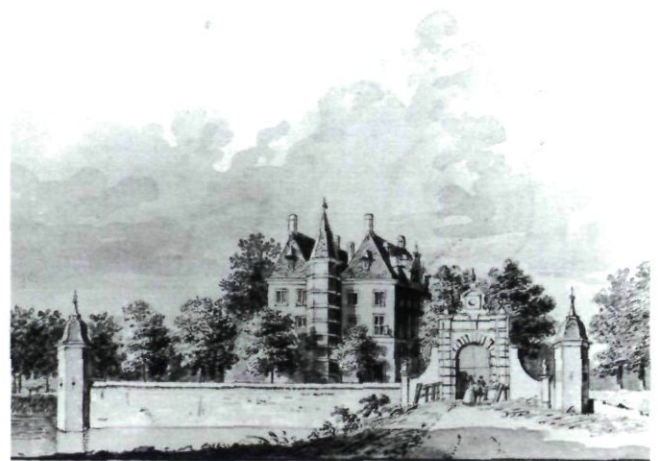
Afb. 20. Ter Horst bij Wassenaar. Rechts blokvormige vleugel met middenschoorsteen en siertop. Links aparte vleugel, forse traptoren achterzijde. Nonchalante gevelindeling (Verheerlijkt Nederland, 446)

ze aan Honselaarsdijk herinneren. Het middenpaviljoen van $\pm 15 \times 12$ meter bezit een hoge, boven de onderste zolder gesplitste kap, als van Capelle II. Een monumentale middenschoorsteen, als bij Ter Horst, neemt de plaats in van een toren.⁷¹

Mogelijk maakte Capelle meer school. Het Huis Ypenstein bij Heilo behoorde aan de Amsterdamse familie Bardes die in Alkmaar en omgeving veel grond bezat (afb. 22).⁷² Willem Bardes (1563-1619) zal nog teveel een kind van de oorlog zijn geweest om dit grote huis te laten bouwen. Eerder valt te denken aan een volgende generatie. Het forse, tweebeukige huis bezat een hoge begane grond, een eerste verdieping en een lage tweede verdieping. Op de scheiding tussen de beide beuken was aan weerskanten een achtkante toren. Een hoog

Afb. 21. Kasteel Duivenvoorde, Wassenaar. Detail schilderij op kasteel, met kinderen van Wassenaar-van Liere uit ± 1670 . Drie vleugels met pronkdaken, in navolging Honselaarsdijk. Middendeel met gesplitste kap als Capelle.

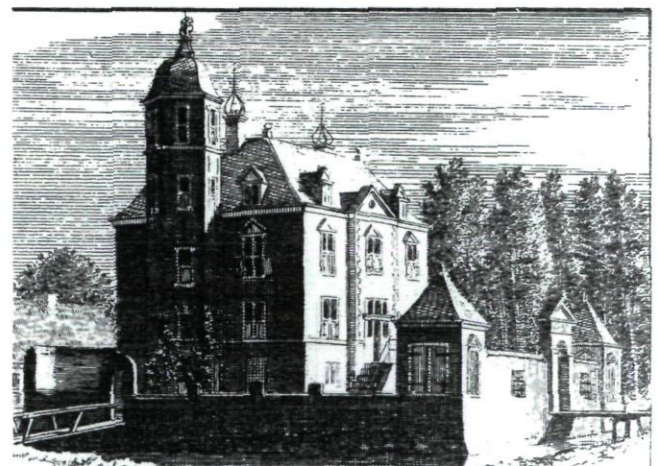

Afb. 22. Huis Ypestein bij Heilo, ± 1630 . In hoofdvorm aansluitend bij Capelle II. Ommuurd voorplein met hoektorentjes en bomen (foto K.H.I Utrecht)

middenaccent ontbrak. De voor- en achtergevel telden zes vensterassen, een kleine siertop en dakkapellen. De ronde schoorstenen stonden op de hoekpunten van de nokken.⁷³ De huisplaats bezat een ommuring met poort en hoektorentjes en was voorzien van bomen.

Ook het huis Beerendrecht bij Leiden (1646) lijkt een nakomeling van Capelle (afb. 23).⁷⁴ De vormgeving heeft zich hier in klassicistische richting aangepast. De Essenburg te Hulshorst (1652) leek weer meer op Voorn.

Buitenhuisen met pronkdaken liepen na het doorzetten van het Klassicisme niet meer aan kop. Ze werden bescheidener uitgevoerd met lagere schoorstenen en minder torentjes en dakkapellen. Nog tot diep in de 17de eeuw zijn er voorbeelden van navolging van de grote voorgangers te herkennen, zowel in hoofdvorm als in onderdelen. Grote middenschoorstenen komen nog voor bij Heemstede te Houten

Afb. 23. Huis Berendrecht bij Alphen uit 1646. Een wat meer klassicistische navolging van Capelle II (Verheerlijkt Nederland, 270)

(1645), de Oldenaller te Putten (1655) en Gunterstein te Breukelen (1680).

De voorbeelden uit het begin van de eeuw zorgden voor een aantal bescheidener navolgingen, zowel in hoofdopzet als onderdelen, die een levendige afwisseling vormden naast de hoofdstroom van het strakke Klassicisme.

Noten

- Bij de noten is voor afbeeldingen en literatuur verwezen naar de vier delen *Huizen in Nederland* van de Vereniging Hendrick de Keyser, door R. Meischke, H.J. Zantkuijl, W. Raue en P.T.E.E. Rosenberg. Zij zijn als volgt aangeduid:
 HIN I (1993) Friesland en Noord-Holland.
 HIN II (1995) Amsterdam.
 HIN III (1997) Zeeland en Zuid-Holland.
 HIN IV (2000) Utrecht, Noord-Brabant en oostelijke provincies.
 Buiten de noten wordt in het algemeen verwezen naar de serie *Monumenten in Nederland*, (1996, e.v.).
1. M.N. Rosenfeld, *Sebastiano Serlio on Domestic Architecture. Different Dwellings From the Meanest Hovel to the most Ornate Palace*, (The Sixteenth-Century Manuscript of Book VI); New-York, 1978.
 2. W. Kuyper, *The Triumphant Entry of Renaissance Architecture into the Netherlands*, Alphen aan den Rijn 1994, afb. 289.
 3. HIN III, 67.
 4. HIN II, 33; H. Janse, *De Oude Kerk te Amsterdam, Bouwgeschiedenis en restauratie*, Zwolle 2004, 158,424.
 5. Siertoppen kwamen kort na 1500 reeds voor bij zadeldaken. HIN II, afb.36, 44.
 6. Voorbeelden: De gevel van de Waag te Alkmaar en de Sint Jorisdoolen te Middelburg beide uit 1582.
 7. J. den Hoed, 'Het Prinsenhuis te Vlissingen' in: Bulletin KNOB 1962, 337; HIN III, 70,72.
 8. HIN II, afb. 34.
 9. HIN III, 71, afb.120.
 10. Rosenfeld 1978, n.1.
 11. HIN III, 88 afb.156 c.
 12. W.F. Weve (red.), *De Kaart Figuratief van Delft*, Delft 1997, 242. Een opmeting van het in 1846 gesloopte gebouw komt voor in de *Opmetingen van oude bestaande gebouwen*.
 13. HIN III, 75.
 14. HIN I, 33.
 15. C.L. van Groningen, *De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst*, 'De Alblasserwaard', Zwolle 1992, 117.
 16. HIN III, afb.120,313.
 17. Henric Haestens, stadplattegrond van uit het noorden (1599), in: A. van der Schoor, *Stad in aanwas*, Zwolle 1999, 183; Prospect van Pieter Serwouters, 1615, Uit: E.O.H.M. Ruempol (red.), *Gedenkboek, ter gelegenheid van het 600-jarige bestaan van Rotterdam*, Rotterdam 1928, 452.
 18. R. Feringa, cs., *Ach Lieve Tijd-Zeven eeuwen Rotterdam en de Rotterdammers*, Zwolle 1986-1988, 181.
 19. R. Meischke, 'Het Amsterdamse fabrieksambt van 1595-1625', in: *Bulletin KNOB 1994*, 100; HIN II, 24.
 20. J.G.N. Renaud, afb.24 'Uit de Bouwgeschiedenis van de Binckhorst', *Bulletin NOB 1936*, 23.
 21. Verheerlijkt Nederland, 454; L.F.H. 'Het Huis te Hoorn', in: *Buiten 1915*, 580.
 22. R. Meischke, 'Buitenverblijven van Amsterdammers voor 1625' in *Jaarboek Amstelodamum 1978*, 87,96,101,102. Voorbeelden in steden zie: HIN I, afb.12,13,35,36,46; HIN II, afb.52; HIN III, afb.32,34,36,109.116, blz. 313; HIN IV, afb.67.111, 211. Hof van Sonoy te Alkmaar.
 23. Meischke 1978, 88. Betreft huis Ilpenstein in de Purmer; C.L. van Groningen, 'Maarsbergen. Van proosdijhuis tot kasteel', *Bulletin KNOB 102* (2003), 81-114; HIN IV, afb. 225.
 24. J. Witkam e.a., *Het Huys te Warmont. Zijn geschiedenis en zijn bewoners 1963*, 9.
 25. J. Jehee, *Gedane zaken*, RDMZ 2003, 237.
 26. Ch. Dumas, *Het verheerlijkt Den Haag*, 's-Gravenhage 1984, 84.
 27. A.M. Hulkenberg, *Teylingen 1984*.
 28. A. Loosjes, 'Groot- en Klein Poelgeest bij Koudekerk', *Buiten 1922*, 463.
 29. J.I. Israel, *De Republiek 1477-1806 I*, 1996, 444.
 30. Zoals in de omgeving van Rotterdam: Honingen, Bulgerstein, Spangenen.
 31. N. de Roy van Zuydewijn, *Van koopman tot icoon, Johan van der Veken en de Zuid-Nederlandse immigranten in Rotterdam rond 1600* Amsterdam 2002. Dit boek doet deze merkwaardige Rotterdammer herleven. De historische informatie in dit artikel is er aan ontleend. Door de bouwkundige gegevens meer te benutten blijkt echter dat het Huis te Capelle niet werd herbouwd in 1612 doch in twee fasen, in 1610 en 1617.
 32. De Roy van Zuydewijn 2002, 331 (noot 13 en 20). Acte van beleving uit 1610. GAR: Archief Capelle aan de IJssel.inv.nr 3025. Jacob Lois noemt in zijn kroniek van Schieland uit 1672 het jaar 1612 voor deze overdracht. Het is niet duidelijk hoe hij daar aan komt. Maar vaak werd een overdracht enige tijd na de koop ingeschreven.
 33. De Roy van Zuydewijn 2002, 180; C. Peters-van der Gouw, *Capelle aan den IJssel-De geschiedenis*, 1991, 38.
 34. Deze toegangspoort kan ook door Schieland zijn geplaatst. De kaart van 1694 geeft een slordiger afbeelding, met zes vensters in de breedte en een verdieping meer. (HIN III, afb. 39). De vier venster brede gevel van de Dubbele Arend is daar te herkennen, enkele huizen meer naar het westen. Schieland heeft nooit een dubbelkoppige arend als wapendier gehad.
 35. M. Meeuwes, *De Wijnhavenpanden*, Rotterdam, 1994, 279. Beide brouwerijen bevonden zich ±1630 in één hand.
 36. HIN III, afb.39,139.
 37. De Roy van Zuydewijn 2002, 119-123; W. van der Ham, *Hoge dijken, diepe gronden*, Utrecht, 2004, 63. Een bijschrift bij een tekening van C.J.F.A. Giudici (1823-1897) lijkt de bron van de verwarving (HIN III, afb. 168).
 38. W.A.H. Crol, *Kaarten van Schieland. De kaart van het hoogheemraadschap van Schieland door Floris Balthasars*, Alphen aan den Rijn 1972.
 39. C. Peters-van der Gouw, *Capelle aan den IJssel*, 1991, 53. De kaart van 1611 is hier gedeeltelijk, duidelijk afgebeeld. Uit een oogpunt van boerderijbouw is hij heel belangrijk.

40. C. Hoek, 'Oudheidkundig bodemonderzoek te Rotterdam en omgeving in 1964' in: *Rotterdams Jaarboekje*, 1965, 118.
41. Hoek 1965 1965, 119.; C. Hoek 1966, 121.
42. Zoals: de Noordhavenpoort te Zierikzee uit 1559; Te Hoorn het gebouw van de Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier uit 1613; De Ridderhofstad Drakenburg bij Eemnes; Te Delft het gebouw van de VOC uit 1631; Te Heenvliet het Ambachtshuis uit 1638.
43. De Roy van Zuydewijn 2002, 193.
44. Rosenfeld 1978, 54,55 en Plaat III-VI. De indeling van de Cannenburg te Vaassen uit ±1560 en het stadhuis van Venlo uit ±1595 [HIN IV, 117] sloten aan bij de Italiaanse bouwwijze. Ook de Gorkumse doelen uit 1589 met middengang kan daar op teruggaan. De opzet van het weeshuis te Buren uit 1613 was geheel volgens het Franse model.
45. Voorbeelden: Croy. Deurne, Zwieten. Deze lijken uit een bescheiden kern te zijn gegroeid.
46. Rosenfeld 1978, plaat VI.
47. E. Neurdenburg, 'De Utrechts-Haagse bouwmeester-beeldhouwer Adriaen Fredericksz van Oudendijk', in: *Bulletin KNOB* 1951, 32.
48. HIN III, 86.
49. X. Smits en G.C. Juten, 'Het Kasteel Bouvigne', in: *Taxandria XVI* 1909, 27,102; C.F.X. Smits, 'Het Kasteel Bouvigne', in: *Buiten* 1914, 4; F.W. van Gulick, *Nederlandse kastelen en landhuizen* 1960, 405.
50. Archief Nassause Domeinraad.
51. B. de Rijk, 'Plettenburg', in: B. Olde Meierink (red.), *Kastelen en Ridderhofsteden in Utrecht* 1995, 360; J. Van der Stock, *Antwerpen, verhaal van een metropool* 1993, 288.
52. J.H. Huiting, 'Voorn', in: B. Olde Meierink c.s. n.50, 360,446. Of zij familie was van Nicolaas de Malapart is mij niet bekend. Een dochter trouwde met een schepen uit Antwerpen. Aernout van Buchel, die het huis in 1634 zag van uit een trekschuit noemde het 'onlangs verbouwd'. Dit soort huizen was zeldzaam en bleef lang modern.
53. A. Loosjes, 'Groot- en Klein- Poelgeest bij Koudekerk', in: *Buiten* 1922, 463. *Verheerlijkt Nederland*, 269.
54. De Roy van Zuydewijn 2002, 293, 213, 337 (n.90).
55. Zo liet de juwelier Hans van Wely in 1611 door Hendrick de Keyser een bijzonder rijk huis bouwen, Oudezijds Voorburgwal 127 te Amsterdam. R. Meischke, 'Het Amsterdamse fabrieksambt van 1595-1625' in: *Bulletin KNOB* 93(1994),100.
56. Nadat men zich in 1964 had afgevraagd of het achtkante torentje in de noordgevel niet later was aangebracht besloot men aan de zuidkant daar op te letten. Men constateerde alleen dat de beerput anders was aangelegd. Vermoedelijk was het torentje hier tegelijk met de zuidoosthoek opgetrokken. Bij de opgraving zijn van de grote toren geen fundamenten aangetroffen. De ondergrond was hier slecht doordat er vroeger een kreek had gelopen.
57. Verder zijn er in deze tijd veel maten die algemeen gebruikt werden zoals verdiepinghoogten van 13 of 14 voet.
58. Een mogelijk later onderschrift vermeldt daarbij het jaartal 1671 en suggereert daarmee dat het een natekening naar Lois zou zijn. Zowel Lois als Kortebout kunnen naar een schilderij van voor 1620 hebben gewerkt. De twee tekeningen van Lois uit 1671 dienden voor zijn Kroniek van Schieland (HIN III,71).
59. De rode vensterbogen zijn zowel op de kaart van 1611 als op de tekening van Lois te zien. De wijzigingen waren hier zo groot dat er waarschijnlijk een nieuwe gevel is gebouwd.
60. Secreetorentjes zijn er ook te Rhoon en het Gemeenlandshuis te Maassluis.
61. Rosenfeld 1978, plaat XLIX. geeft een stadhuis met identieke plattegrond. De zijkamers zijn aparte winkels, de gang loopt door tot de achterplaats en de trap ligt terzijde.
62. De Roy van Zuydewijn 2002, 187.
63. Er zijn meer voorbeelden van een trap aan het eind van een doorlopende middenruimte of gang: De Doelen te Gorkum uit 1588, het raadhuis van Vlissingen uit 1594 en het Prinsenhuis te Willemstad uit 1623. Bij 17de-eeuwse woonhuizen in Den Haag kwam een trap aan het eind van een middengang meer voor (HIN III, 72,87,90).
64. HIN IV, 127.
65. HIN III, 85,86. De vogelvlucht van Balthasar Florisz uit 1639 en dus na de verfraaiing van de voorgevel in 1636 bevat onnauwkeurigheden. De prent toont, van achteren over de daken gezien, de top van het fronton als het bovenstuk van een geveltopje. Kleine siertopjes kwamen bij pronkdaken wel voor maar niet gecombineerd met pilasters. In 1636 werd het beeldhouwwerk voor het fronton in bestaand muurwerk geplaatst. Ook bij de grote Parijse voorbeelden van pronkdaken ontbreken siertopjes. [R. Meischke, 'Het huis Honselaarsdijk opnieuw getekend', in: H.W.M. van der Wyck, uitgebreide herdruk (1990) van Th. Morren *Het Huis Honselaarsdijk*, (1990), 137.]
66. R. Meischke, 'Buitenverblijven van Amsterdammers voor 1625', *Jaarboek Amstelodamum* 1978, 90.
67. R. Meischke, *Vlaardingen in vogelvlucht*, Vlaardingen 1976, 15.
68. H. Spilman, naar C. Pronk, 1743. Uit: *Vlaardingen, in zyne Opkomst, Aanwas, Geschiedenissen*, Amsterdam 1807.
69. A. Bijl, *Beeldverhaal van Vlaardingen I* 1967, 169.
70. C.J.J. Stal, 'Bewoners en eigenaren' in: Ch. Dumas en H.P.R. Rosenberg, *Het kabinet der Koningin* 1991, 65.
71. E.A. Canneman en L.J. van der Klooster, *De geschiedenis van het kasteel Duivenvoorde en zijn bewoners*, 1967, 22.
72. Meischke 1978, 90.
73. Ronde schoorstenen in de buitengebieden komen ook voor bij Klein Poelgeest en het Huis ten Bosch te Maarssen uit 1628 (HIN IV, 127).
74. *Verheerlijkt Nederland*, 270. W. Kuyper, *Het Monumentale Hart van Holland*, Alphen aan den Rijn 2003, 312,314.